

v povojnových rokoch, vymenil Abrama za Arnoľda, hoci to bolo sotva menej židovské meno, azda trochu honosnejšie a decentnejšie, ba dokonca viedenské, ale nik sa okrem neho Arnoľd nevolal, len Židia. Ako v tom vtipe o Abrašovi, ktorý si kúpi za desať rubľov vajce, uvarí ho a predá za desať rubľov, a keď sa ho pýtajú, aký mal z toho zisk, povie: a čo vývar?

Na sklonku života sa oženil tretí raz a opäť sa ukázalo, aké má šťastie, lebo dokonca aj prísna Ida, ktorá vždy chcela, aby sa šetrilo a všetko bolo v poriadku, mu nemohla jeho šťastie prekaziť. Plným menom sa volala Zinaida, ako jeho prvá žena, neskutočne dobre varila a rok čo rok mi dávala na narodeniny škatuľu francúzskych rožtekov v tvare labutí, aby aj u nás bolo v ten deň všetko v poriadku. Sesternica Marina vždy vravievala, ona je ešte okej, ale tí príbuzní! Boli ako z obrázkovej knihy, chamtiví, hluchní a agresívni a to v každom zmysle.

Keď Arnoľd umrel, prišiel mu na pohreb celý hluchonemý Kyjev. Stovky, tisícky hluchonemých, vyzerali mierumilovne a pokojne, vládlo tam ticho, aké nastáva medzi ľuďmi, čo sa medzi sebou dorozumievajú len pohľadmi. Ich hluchonemosť bola zdanlivo len zámenkou pre tajnú pohrebnú pantomímu, akoby sa mali už-už roztancovať. Arnoľd bol ich hrdina, ich kráľ a ich klaun, a keď bol s nimi, nič sa nemohlo skončiť zle.

Asi Esther

Nech ti Pánboh dožičí vedieť toľko, koľko ja neviem, hovorievala stále babuška. Opakovala tú vetu trochu urazene, ale i hrdo. Jej vnuk Marik, môj otec Miron, bol výnimočne sčítaný. Do svojich deviatych narodenín stihol zhltnúť stovky kníh a kládol dospelým – z jeho pohľadu – celkom jednodu-

ché, elementárne otázky. Babuška mu väčšinou nedokázala odpovedať. Nepoznala ani Sokratov výrok: viem, že nič neviem. Azda sa chcela tou vetou utešiť či napomenúť svojich múdrych vnukov, lebo ju tvrdohlavo opakovala a znelo to ako antický aforizmus, nech ti Pánboh dožičí vedieť toľko, koľko ja neviem.

Okrem tohto výroku mi po prababičke, otcovej babuške, ostali len dve veci: fotografia a príbeh.

Keď v auguste 1941 rodina utekala z Kyjeva pred nemeckou armádou a dedko Semion musel narukovať na front, ostala babuška sama v byte na Engelsovej ulici, ulici, ktorá viedla strmo nahor na nádherný bulvár Kreščatik.

Babušku nezobrali. Sotva sa hýbala a počas celého vojnového leta nedokázala zísť dole schodmi a vyjsť na ulicu. Bolo vylúčené vziať ju so sebou, cestu by nezvládla.

Evakuácia pripomínala výlet na daču a babušku zanechali v byte s tým, že sa všetci na jeseň znova zvitajú. V júli sa ulice zmenili, všetci nosili kufre a batôžky, ako vždy v lete, len zhon a nevidané množstvo ľudí prezrádzali, že napriek ročnému obdobiu a zvyčajnej batožine to nemá nič, ale vôbec nič spoločné s výletom na daču.

Myslím, že sa volala Esther, povedal otec. Áno, asi Esther. Mal som dve babičky a jedna z nich sa volala Esther, presne tak. Ako to, asi?, spýtala som sa pobúrene, nevieš, ako sa volala tvoja vlastná babička?

Nikdy som ju neoslovoval menom, odvetil mi otec, volal som ju babuška a rodičia mama.

Asi Esther ostala v Kyjeve. Sťažka sa pohybovala po náhle vyprázdnenom byte, jedlo jej prinášali susedia. Mysleli sme si, dodal otec, že sa čoskoro vrátíme, ale vrátili sme sa až o sedem rokov.

Spočiatku nenastali v meste podstatné zmeny. Len jednoducho prišli Nemci. Keď sa babuška dopočuła o výzve Všetci Židia mesta Kyjev sa musia atď., začala sa okamžite pripravovať. Susedia sa jej to snažili vyhovoriť. Kam by ste šli! Veď nevládzete chodiť!

Pri kontrole im nič neuniklo. Domovníci prečesali činžiaky, zoznamy obyvateľov. Prehľadávali školy, nemocnice, sirotinice a starobince, aby sa po rusky všetci a po nemecky každý jeden na výzvu dostavili. Na to, či tak skutočne spravia, dohliadali nemecké a ukrajinské hliadky. Ale v dome číslo 2 na Engelsovej ulici bol domovník ochotný stareнку neohlásiť, neuviesť ju, nie preto, že by ju chcel zachrániť pred smrťou, nie, vtedy ľudia nepomýšľali až na smrť, nedomýšľali udalosti do konca, pokrívkať za dianím v meste. Veď len uvážte, načo by sa mala stareнка vydávať na takú cestu, hoci hneď aj do zasľúbenej zeme, keď nevládze kráčať? Nechoďte, presviedčali ju susedia. Asi Esther sa začala.

V centre mesta už celé dni horelo. Neustávajúce výbuchy naháňali ľuďom strach. Domy explodovali s neblahou pravidelnosťou. Najprv preplnená budova okupačnej správy a muničný sklad. Nebralo to konca-kraja. Domy podmínovała počas ústupu Červená armáda a potom ich pomocou vysielacky vyhadzovali do vzduchu. Po pár dňoch bol Kreščatik v troskách. Nemci, ktorí sa v meste spočiatku takmer pokojne usadili, si najprv nevedeli rady, potom prepadli panike a napokon ich pochytila zúrivosť zoči-voči tomuto ešte neznámemu spôsobu partizánskej vojny. Zdalo sa, že výzva všetkým a každému jednému je logickým dôsledkom, odplatnou akciou namierenou proti domnelým vinníkom, akoby tí neboli už vopred vinní a dávno odsúdení, akoby vydali tú výzvu spontánne, akoby slová nemali premeniť na skutky v už vopred dávno dohodnutom poradí. Ale o tom

a aj o tom, čo sa dialo v meste, ani nie pol kilometra od činžiaku, nevedela Asi Esther zdanlivo nič.

Dokonca aj pekárneň oproti domu na rohu Engelsovej a Mehringovej ulice bola ešte otvorená – ako jej povedali susedia. Len tri schodíky pod úrovňou chodníka. Nebolo počuť výbuchy? Nebolo cítiť čmud? Nebolo vidieť oheň?

Keď Všetci, tak Všetci, povedala si, akoby šlo o vec cti. A zišla dole. Všetko ostatné znehybnelo. Ako presne zišla dole, to príbeh zamlčal. Hoci, vlastne nie. Museli jej predsa pomôcť susedia, ako inak?

Na križovatke sa zatáčali ulice, zaobľovali sa v diaľke a bolo vidieť, že Zem sa predsa len krúti. Na chodníku zostala potom sama.

Okrem hliadky nezazrela nikoho. Možno boli Všetci už preč. Dvaja statní, takmer elegantní muži s ľanovo plavými vlasmi sa pozvoľna prechádzali na križovatke vedomí si svojej povinnosti. Ulica bola svetlá a pustá, ako vo sne. Keď k nim Asi Esther vykročila, uvedomila si, že je to nemecká hliadka.

Nik nespočítal, koľko ukrajinských policajtov bolo v uliciach Kyjeva počas prvého dňa Operácie, aby kontrolovali, či sa Všetci dostavia. Iste tam bolo veľa Ukrajincov, no pravdepodobne, ba dokonca celkom iste pristúpila babuška radšej k Nemcom ako k Ukrajincom, ktorým nedôverovala. Vari mala na výber?

Podišla k nim, ale ako dlho trvalo toto podišla? Tu nech sa každý riadi svojím vlastným dychom.

To podišla sa rozvinulo do epickej udalosti, nielen preto, že sa Asi Esther sunula po chodníku ako korytnačka zo Zenó-

nových apórií, krok za krokom – pomaly, ale iste – bola taká pomalá, že ju nedokázal nik dohoniť a čím pomalšie kráčala, tým nemožnejšie bolo dohoniť ju, zadržať ju, primäť ju, aby sa vrátila, a už vôbec nie predbehnúť ju. Ani len bystronohý Achilles by to nezvládol.

Prešla pár metrov po Engelsovej ulici, ulici, ktorá sa voľakedy volala Luteranskaja na počesť Martina Luthera a dnes sa tak opäť volá, po ulici, na ktorej rástli najkrajšie stromy, kde sa počiatkom devätnásteho storočia usadili nemeckí obchodníci a kde postavili dva nemecké kostoly, celkom hore, na rohu bulváru Kreščatik a ulice Bankovaja, jeden stál priamo pred mojou prvou školou. Štyridsať rokov po tom, ako tadiaľ kráčala babuška, som každý deň tieto nemecké kostoly míňala.

Najprv sa volala Luteranskaja, potom Engelsova – ulica Engelsa alebo Anjelská ulica. Ak niekto nevedel, v ktorej krajine sa táto ulica nachádza, mohol si myslieť, že ju tak skutočne nazvali podľa anjelov. To sa k tej ulici hodilo, bola nemožne strmá, zvažovala sa tak prudko, že každému, kto po nej schádzal, akoby narástli krídla. Bola som sovietske dieťa, vedela som, kto bol Friedrich Engels, a držala som sa pri zemi.

Azda zrkadlil váhavý krok Asi Esther jazykový omyl. Starší kyjevskí Židia považovali jidiš ešte stále za materinskú reč a nezáležalo na tom, či boli nábožensky založení a ctili si tradície alebo či sa vrhli za svojimi deťmi strmhlav vpred do žiarivej sovietskej budúcnosti. Mnohí starí Židia boli hrdí na svoju nemčinu a keď prišli Nemci, azda si aj pomysleli, že napriek všetkému, čo sa povrávalo, čo viselo vo vzduchu a nedalo sa viac označiť za lož, že oni, práve oni, sú najbližšími príbuznými okupačných jednotiek, vybavení výnimočným

právom tých, pre ktorých je slovo všetko. Jednoducho neverili správam a povedačkám, čo do Kyjeva prenikali z Poľska a z už takmer celkom obsadenej Ukrajiny. Akoby by mohli aj čomusi takému uveriť?

Starí si ešte dobre pamätali rok 1918, keď po vojenských zmätkoch a roztočenom kolotoči moci vpochodovali do mesta Nemci a postarali sa o to, aby zavládol aký-taký poriadok. A videlo sa im, že aj teraz vniesli Nemci do mesta náhly poriadok. Tie exaktné pokyny v ruštine: Všetci Židia z mesta Kyjev a okolia nech sa dostavia v pondelok 29. septembra 1941 do 8. hodiny na roh ulice Melnikovaja a Dokterivskaja (pri cintorínoch). Treba si vziať dokumenty, peniaze a cennosti, ako aj teplé oblečenie, bielizeň atď. Zreteľne, jasne a zrozumiteľne. Všetci, do 8. hodiny a presná adresa. A cintoríny, ba ani pohrdavé označenie žyd na plagátikoch v ruštine ich neznepokojilo. Azda za to mohli jemné nuansy v poľštine a západoukrajínčine, tieto reči nepoznajú pre Židov iné označenie ako žyd, len v ruštine to znie tak urážlivo. Bolo tam ešte napísané čosi o zastrelení. Odpor sa trestá zastrelením. Krádež sa trestá zastrelením. Čiže len, ak nedodržia pravidlá.

Za ten čas, čo babička kráčala po ulici, by boli mohli vypuknúť bitky a Homér by bol mohol vymenovať lode.

Jeden z prvých príbehov, ktoré mi mama predčítala a potom, ktovie prečo, viackrát prerozprávala, akoby sa týmito opakovaniami násobilo poučenie, ktoré z neho plynulo, bol ten o Achillovej päte. Keď ho matka kúpala v rieke nesmrteľnosti, držala ho za päť, vysvetľovala mi mama vláčnym hlasom, akoby sa príbeh chýlil ku koncu, držala ho za päť, neviem, či za pravú alebo ľavú, hoci to vlastne nie je dôležité. Rieka bola studená, dojča neplakalo, odohrávalo sa to v ríši tieňov, všetci sa podobali na tiene, dokonca i buclaté dojča

vyzeralo, akoby ho vystrihli z papiera. Okúpala ho v rieke, aby sa stal nesmrteľný, ale zabudla na päta, rozprávala mama. Spomínam si, ako ma na tomto mieste vždy zachvátil strach, ani čo by sa mi duša zošmykla do päty, ako vravia Rusi, keď sa niekto vydesí, azda niet pre dušu bezpečnejšieho útočiska ako päta, azda sa tam možno uchýliť a zotrvať tam, kým nebezpečenstvo pomínie. V tej chvíli som sa nemohla hýbať a sotva som dýchala, vedela som, že Achillova päta, za ktorú ho matka držala, stelesňuje čosi neodvratné, čosi osudové. Myslela som aj na zlého čarodejníka z rozprávky, Koščeja Bessmertného, Koščeja Nesmrteľného, ten bol napriek menu smrteľný, no jeho smrť čupela v špičke ihly, ihla vo vajci, vajce v kačke, kačka hniezdila v korune dubu a dub rástol na ostrove, o ktorom nik nevedel, kde sa nachádza. A tu – holá päta!

Pozorovala som mamin tieň na stene, vyzeral ako postava na terakotovej amfore, myslela som na Achillovu mamu, na čierny Styx a prítmie v ríši tieňov, potom na našu širokú rieku a to, ako cez ňu deň čo deň prechádzam na ceste do školy, na našu ríšu tieňov a opäť na mamu, ktorá rozprávala príbeh o bystronohom Achillovi nepredstaviteľne dlho, epicky, odbočovala, rozhovorila sa o Tróji, o Patroklovom priateľstve a o hneve. Viackrát vyrazila zo seba slovo hnev a nahnevane rozprávala o tom, ako Achilla vlastne zabilo jeho priateľstvo s Patroklom, do päty ho trafil šípom Paris, ruku mu však viedol Apolón, patrón a ochranca múz. Nechápala som, prečo Apolón, patrón a ochranca múz, nasmeroval šíp na miesto, kde v tom okamihu prebývala aj moja ustráchaná duša.

A tak sa stal príbeh o Achillovi mojím nekrytým miestom, slabinou, lebo mama ma kúpala v tomto príbehu, v rieke nesmrteľnosti, akoby som týmto spôsobom vari mohla získať ochranu nesmrteľných, ale na moju päta zabudla, päta, kde sa chúlila moja duša, trápil ju strach a tušila čosi osudové,

a ja som pochopila, že každý má svoje nekryté miesto, päta, duša či smrť sú vlastne jediným dôkazom nesmrteľnosti.

V podstate najdôležitejšie boli dopravné prostriedky. Kto mohol, utiekol z Kyjeva. Keď Semion zakričal, že rodina má byť o desať minút dole, kde na nich čakal nákladniak, stálo vedro s fikusom už na nákladnej ploche. Akéhosi suseda načisto zmiatla tá trma-vrma, nuž ho tam postavil, bol pripravený na evakuáciu. Na nákladnej ploche boli už dve rodiny, vrecia, kufre, batohy a spomínaný fikus, symbol domova a rodinného krbu. Pre ďalšiu rodinu nebolo miesto. Semion zložil fikus jedným pohybom ruky dole a odsunul kufre, aby spravil miesto pre svoju ženu a oboch synov. Fikus ostal stáť na kraji príkrej ulice Luterskaja.

Vidím pred sebou listy tohto fikusu, ktoré sa v roku 1941 pokyvkávali v takte svetových udalostí. Tomuto fikusu vďačím za svoj život.

Čítam, čo otec napísal o evakuácii. Všetko súhlasí, len fikus, o ktorom mi predtým rozprával, chýba. Všetko je, ako má byť, na správnom mieste: rozčúlený krátkozraký chlapec – môj budúci ocko – jeho rázny otec v novej uniforme, batohy, zmätok, zhon. Všetko tam je. Len fikus vo vedre chýba. Keď zistím túto stratu, strácam pôdu pod nohami. Zmizla páka a pevný bod môjho príbehu.

Pritom vidím fikus celkom zreteľne pred sebou, stojí sám a opustený pred ockovým rodičovským domom. Listy sa mu chvejú v takte vojakov wehrmachtu mašínujúcich do mesta. Keď počujem to dupanie, ku ktorému by sa dal písať Šostakovič, pochopím, že keby dedko nezložil fikus z nákladniaka, ocko by neprežil. Prirodzene, že bolo treba fikus odpratať. Bolo by absurdné, keby namiesto chlapca evakovali fikus. Ale podľa vtedajšej logiky by bolo azda aj toto normálne. Už

len predstava, že tento malý chlapec by musel ostať náhodnou či dokonca fiktívnou zhodou okolností v Kyjeve – ved' len uvážte –, ma oberá o môj príbeh, spochybňuje moju existenciu. Ak stratíte jedinú kartu, nemožno ďalej hrať.

Chlapcových súkmeňovcov, tých, ktorí ostali v meste, hoci súkmeňovci je neutrálny pojem, hovorme im Židia, je to jednoduchšie, jednoduchšie v tom zmysle, že to je zrozumiteľnejšie, akoby sa tomu dalo lepšie rozumieť, ale vskutku je to žiaľ či na nešťastie zrozumiteľnejšie, prirodzene, post factum, keď už vieme, čo sa stalo potom, avšak to, čo sa stalo, sa tým nedá zdôvodniť, nuž teda, tých, čo ostali, nahnali do rokliny Babij Jar alebo, ako to zvykne písať mama, do BJ, akoby všetci vedeli, čo znamená BJ, alebo akoby skutočne, a tým myslím skutočne, nebola schopná vysloviť plné meno tohto miesta. A tam ich zastrelili. Ale to iste viete. Kyjev je od Berlína rovnako ďaleko ako Paríž.

A teraz viem, na čo potrebujem svoj fikus.

– Ocko, zabudol si na fikus.

– Aký fikus? Nespomínam si na žiaden fikus. Kufre, batohy, vrecia, škatule. Ale fikus?

– Ocko, veď si mi rozprával o fikuse, ktorý zložili z nákladu.

– Čo za fikus? Nespomínam si. Azda som na to zabudol.

Fixovala som sa na ten fikus, bola som fikusovaná. Nechápala som, ako možno na niečo také zabudnúť. Nechápala som, čo sa musí človeku stať, aby na niečo také zabudol.

Zdá sa mi, že fikus je hlavnou postavou, veru áno, ak nie svetových dejín, nuž aspoň dejín mojej rodiny. V mojej verzii zachránil fikus otcov život. Ale ak sa na fikus nevie rozpo-
menúť ani len otec, tak potom asi skutočne neexistoval. Roz-

prával mi o evakuácii a ja som si možno doplnila chýbajúce detaily v štrbinách pouličnej trmy-vrmy.

Existoval fikus alebo je to fikcia? Zrodila sa fikcia z fikusu – alebo naopak? Asi nikdy nezistím, či fikus, čo zachránil otca, vôbec niekedy existoval.

Zavolám otcovi a on ma utešuje.

– Dokonca i keby neexistoval, majú takéto chyby niekedy oveľa väčšiu výpovednú hodnotu ako úzkostlivo spísaná inventúra udalosti. Niekedy je spomienka vernejšia pravde práve vďaka štipke vymysleného.

Takto rehabilitoval môj fiktívny fikus ako literárny predmet.

Neprešiel ani týždeň, keď mi otec povedal: Zdá sa mi, že si spomínam na akýsi fikus. Asi. Alebo mám ten fikus od teba?

Ak by dedko ten pochybný fikus nezložil z nákladnej plochy, neušlo by sa deväťročnému chlapcovi, ktorý sa neskôr stal mojím otcom, miesto na nákladiakovej arche, keby neskončil na zozname preživších, neexistovala by som. Keďže fikus nebol, ale my sme, znamená to, že predsa len bol alebo musel každopádne predsa len byť, lebo keby nebol býval bol, nebolo by bolo bývalo žiadne my, neboli by sme sa bývali mohli zachrániť, vravím my a myslím tým otca, pretože keby sa nebol býval zachránil otec, ako by si mohol spomenúť na fikus a ako by mohol ešte predtým na tento fikus zabudnúť? Vysvitlo teda alebo by mohlo vysvitnúť, že za náš život vďačíme fikcii.

Cher oficér, prihovorila sa mu babuška s tým nezameniteľným nádychom v reči, presvedčená o tom, že rozpráva po

nemecky, zejn zi zo fajn, povedzte mi, vas zol ich, čo mám robiť? Ich hob di plakatn gezen mit instrukcis far jidn, ale nevládzem chodiť, ich kan ništ lojfn azoj šnel.

Na mieste ju zastrelili, ležérne a rutinne, ani len neprerušili rozhovor, ani sa len poriadne neobrátili, iba tak, mimochodom. Alebo nie, nie. Azda sa pýtala, buďte taký dobrý, cher oficér, povedzte mi prosím, ako sa dostanem do rokliny Babij Jar? To muselo byť skutočne otravné. Veď kto už rád odpovedá na hlúpe otázky?

Pozorujem túto scénu z okna náprotivného domu ako boh. Možno takto sa píšu romány. Alebo aj rozprávky. Sedím hore, vidím všetko! Sem-tam uchopím niekoho za srdce, priblížim sa k nemu a postavím sa dôstojníkovi za chrbát, aby som si vypočula rozhovor. Prečo sa ku mne obrátili chrbtom? Obchádzam ich a vidím len ich chrbty. Nech sa snažím akoľkoľvek pohliadnuť im do tváří, im, babuške a dôstojníkovi, čo ako sa staviam na špičky, aby som ich videla, a napínam všetky svaly svojej pamäti, fantázie i intuície – nejde to. Nevidím tváre, nerozumiem – a knihy o dejinách mlčia.

Odkiaľ poznám tento príbeh tak podrobne? Kde som načúvala tým slovám? Kto nám šepká príbehy, ktoré nemajú svedkov, a prečo? Je dôležité, že tá stará žena bola otcova babuška? A čo ak nikdy nebola jeho obľúbenou starkou?

Tento príbeh mal skutočne svedkov. V roku 1948 sa otcova rodina vrátila do Kyjeva, sedem rokov po evakuácii, po akoby-výlete-na-daču, po pobyte v Rostove, Aščabade a niekoľkých rokoch v Barnaule v pohorí Altaj. Dom na Engelsevej ulici zničili, ako aj celú štvrť. Z činžiaku ostala len škatuľa, kostra. Na balkóne piateho poschodia stála posteľ, ale nevedla k nej žiadna prístupová cesta. Vnútrajšok domu

bol úplne preč, to isté platilo i pre schodisko. Na nemeckej vzdušnej fotografii z roku 1941 vidno posteľ, na ktorej sa môj deväťročný otec ešte počas prvého vojnového leta snil.

Keď Asi Esther osamelo kráčala proti prúdu času, sledovalo ju pomerne veľa neviditeľných svedkov: okoloidúci, predavačky v pekárni o tri schodíky nižšie a susedia za závesmi husto obývanej ulice, nikde nespomenutý dav bez tvárí, utečenci. Oni sú poslední rozprávači. Kam sa všetci podeli?

Dedko Semion dlho hľadal niekoho, kto by vedel čosi o babuške. Toto všetko mu porozprával domovník už neexistujúceho domu. Zdá sa mi, že 29. septembra 1941 stál niekto pri okne. Asi.